

4. [About higher education: the law from 01.07.2014, No. 1556-VII]. Ukrainian. Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

5. [About the Strategy of Sustainable Development «Ukraine 2020». Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015, No. 5/2015]. Ukrainian. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

6. Filonenko MM. [Methodology of teaching in a higher medical school on the basis of a competent approach: Guidelines]. Kyiv; 2016 p. 88. Ukrainian.

7. ISH and WHL put spotlight on raising blood pressure awareness with global May Measurement Month campaign. *Journal of Hypertension*. 2017 April;35(4):902. doi: <https://doi.org/10.1097/HJH.0000000000001335>

8. Thomas Beaney, Louise M Burrell, Rafael R Castillo, Fadi J Charchar, Suzie Cro, Albertino Damasceno, Ruan Kruger, Peter M Nilsson, Dorairaj Prabha-

karan, Agustin J Ramirez, Markus P Schlaich, Aletta E Schutte, Maciej Tomaszewski, Rhian Touyz, Ji-Guang Wang, Michael A Weber, Neil R Poulter, MMM Investigators, May Measurement Month 2018: a pragmatic global screening campaign to raise awareness of blood pressure by the International Society of Hypertension, *European Heart Journal*. 2019;1-12. doi: <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehz300>

9. Poulter Neil R, Schutte Aletta E, Tomaszewski Maciej. May Measurement Month: a new joint global initiative by the International Society of Hypertension and the World Hypertension League to raise awareness of raised blood pressure. *Journal of Hypertension*. 2017 May;35(5):1126-8. doi: <https://doi.org/10.1097/HJH.0000000000001346>

10. World Health Organization. *The World Health Report 2014: changing history*. Geneva; 2014. p. 216.

Стаття надійшла до редакції
24.06.2019

УДК 614.2-058:616.31:355.12(477)

<https://doi.org/10.26641/2307-0404.2020.1.200392>

**М.З. Лищишин,
В.В. Коваленко ***

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ СТОМАТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Центральна стоматологічна поліклініка Міністерства оборони України

вул. генерала Алмазова, 14, Київ, 01133, Україна

Українська військово-медична академія *

вул. Московська, 45/1, Київ, 01015, Україна

Central dental clinic of the Ministry of Defense of Ukraine

Generala Almazova str., 14, Kyiv, 01133, Ukraine

Ukrainian military medical Academy *

Moskovska str., 45/1, Kyiv, 01015, Ukraine

e-mail: kufab@ukr.net

Цитування: *Медичні перспективи*. 2020. Т. 25, № 1. С. 9-17

Cited: *Medicni perspektivi*. 2020;25(1):9-17

Ключові слова: *військова стоматологія, військовослужбовці, операція Об'єднаних сил, стандарти НАТО, профілактика стоматологічних захворювань*

Ключевые слова: *военная стоматология, военнослужащие, операция Объединенных сил, стандарты НАТО, профилактика стоматологических заболеваний.*

Key words: *military dentistry, military personnel, Joint Forces Operation, NATO standards, dental diseases prevention*

Реферат. *Состояние и перспективы развития военной стоматологии в Украине. Лищишин М.З., Коваленко В.В. Обеспечение высокого уровня стоматологической помощи военнослужащим во время военных действий – одна из главных задач военной стоматологии. Цель работы – повышение эффективности функционирования системы оказания стоматологической помощи военнослужащим Вооруженных Сил*

України з урахуванням досвіду проведення операції Об'єднаних сил на сході України в умовах переходу до євроатлантичних стандартів. Встановлено, що в Україні впроваджені суттєві зміни в системі організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям. Надання цієї допомоги здійснюється на фоні дуже високої стоматологічної захворюваності серед особового складу підрозділів. В зоні проведення операції Об'єднаних сил створено та успішно функціонує нова модель надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям, яка представлена мережею стаціонарних та мобільних (пересуваних) кабінетів. Вивчено можливість впровадження євроатлантичних стоматологічних стандартів в Україні та визначено шляхи їх впровадження в військових стоматологічних закладах. Виявлено декілька суттєвих відмінностей в системі організації національної стоматологічної допомоги в зоні бойових дій: в кадровому забезпеченні, обсязі допомоги та повноті оснащення. Розроблено комплексну програму профілактики стоматологічних захворювань та класифікація стоматологічного здоров'я військовослужбовців, яка повинна забезпечити якісне комплектування українських військ в зоні бойових дій. Обґрунтовано обсяг допомоги та розроблено місцеві клінічні протоколи стоматологічної допомоги військовослужбовцям в зоні бойових дій з урахуванням накопленого бойового досвіду в зоні ООС та стандартів НАТО. Отримані результати дають можливість зробити висновок про те, що основним напрямком удосконалення військової стоматології в Україні є інтеграція всіх аспектів її діяльності з відповідними стандартами НАТО, з урахуванням власного досвіду, накопленого в зоні бойових дій на сході України.

Abstract. Status and prospects of development of military dentistry in Ukraine. Lyshchysyn M.Z., Kovalenko V.V. Providing a high level of dental care to military personnel during military activities is one of the major tasks of military dentistry. The work objective is to increase the effectiveness of the system for providing dental care to military personnel of the Armed Forces of Ukraine taking into account the experience of military operation of the Joint Forces in the East of Ukraine in the terms and conditions of transition to Euro-Atlantic standards. It is established that in Ukraine significant changes have been introduced in the system of dental care delivery for military personnel. Dental care is provided to military personnel against extremely high dental disease incidence rate among the military personnel of the units. In the area of the operation of the Joint Forces, a new model of providing dental care to military personnel has been created and successfully operates, which is represented by a network of hospital and removable (mobile) offices. Possibilities of implementation of Euro-Atlantic dental care standards in Ukraine have been studied and the ways of their implementation in military dental institutions have been identified. Several significant differences were detected in the system of domestic dental care organization in the action area: human resourcing, extent of care and complete service facilities. A comprehensive program for prevention of dental diseases and the classification of dental health condition of military personnel which must ensure qualitative staffing of Ukrainian troops in action area has been developed. The scope of assistance has been substantiated and local clinical practice guidelines of dental care for military personnel in action area have been developed taking into account military experience gained in the area of JFO as well as NATO standards. Obtained results give the possibility to make conclusion that the principal mainstream for improvement of military dentistry in Ukraine is bringing of all aspects of its operation into conformity with relevant NATO standards, taking into account own experience gained during military activities in the East of Ukraine.

Військова стоматологія – спеціальний розділ медицини, який вивчає організацію надання стоматологічної допомоги особовому складу Збройних Сил у специфічних умовах їх життєдіяльності як у мирний, так і воєнний час [6]. У 2014 році стоматологічна служба виявилася не готовою до виконання завдань в умовах сучасної («гібридної») війни на сході України. Більшість військових підрозділів, задіяних у бойових діях, не мали штатних лікарів-стоматологів. Комплектно-табельне оснащення в польових умовах не використовувалося. Як наслідок, стоматологічна допомога військовослужбовцям у зоні проведення воєнних дій (АТО) надавалась лише епізодично та в порядку невідкладної [3, 8].

Надання стоматологічної допомоги, з початком воєнних дій на території Донецької та Луганської областей, здійснювалось на фоні

високої захворюваності військовослужбовців. Захворюваність на хвороби органів порожнини рота серед особового складу бойових підрозділів (мобілізованих у 2014-2015 рр.) становила близько 600%. У загальній структурі санітарних втрат у перший рік війни щелепно-лицеві поранені становили близько 6%. При цьому майже третина цих поранень були тяжкими та вкрай тяжкими [8, 9].

Військовим стоматологам вдалося стабілізувати ситуацію та створити існуючу модель організації медичної допомоги військовослужбовцям з бойовими ушкодженнями та захворюваннями щелепно-лицевої ділянки. Надання медичної допомоги щелепно-лицевим пораненим здійснюється в системі сучасних лікувально-евакуаційних заходів. Для підсилення стоматологічної служби в зону проведення ООС (АТО) на сході України введені мобільні стоматологічні кабінети. Налагоджена тісна співпраця з цивільними

стоматологами [4]. Разом з тим, існуюча система надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям потребує удосконалення.

Одним з головних завдань Збройних сил України, на сучасному етапі їх розвитку, є перехід до 2020 року всіх ключових функцій сил оборони до стандартів НАТО. Змінам підлягають практично всі аспекти діяльності Збройних сил: структура командування, матеріальне забезпечення, озброєння і військова медицина, в тому числі стоматологічне забезпечення як її невід'ємна складова, та багато іншого [1, 10-15].

Все вищезазначене, у свою чергу, і визначає актуальність та мету нашої роботи – підвищення ефективності функціонування системи надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України з урахуванням досвіду проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на сході України в умовах переходу до євроатлантичних стандартів.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Об'єктом дослідження є система організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України на сучасному етапі їх розвитку.

Предметом дослідження є функціонування системи організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України в умовах проведення ООС з урахуванням стандартів НАТО.

Програма та обсяги досліджень визначалися їх метою та основними завданнями. Відповідно до складеної програми, дослідження проводилось у два етапи. На першому етапі – аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел інформації щодо стану наукового вивчення питання країн НАТО, щодо організації стоматологічної допомоги в умовах ведення воєнних дій.

Другий етап роботи передбачав дослідження показників роботи стоматологічної служби Збройних Сил України в умовах бойових дій на сході України, а також визначення можливості впровадження стандартів НАТО для удосконалення цієї допомоги.

Для аналізу стану стоматологічної допомоги військовослужбовцям у зоні проведення бойових дій використовували прийняті у військово-медичній службі України методи дослідження [2], а саме:

- системного підходу – для проведення кількісного та якісного аналізу стану організації стоматологічної допомоги в ЗСУ та розробки сучасної системи її функціонування;

- бібліосемантичний – для проведення аналізу вітчизняних і закордонних наукових джерел

щодо медико-соціальних проблем організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям у ході проведення воєнних дій на території Донецької та Луганської областей;

- епідеміологічний – для визначення рівня стоматологічної захворюваності та обсягів необхідної медичної допомоги серед військовослужбовців у зоні проведення ООС;

- експертних оцінок – для виділення різних категорій бойових і не бойових санітарних втрат військ під час проведення бойових дій;

- клінічні, гістологічні та інструментальні методи дослідження – для виявлення особливостей діагностики та лікування військовослужбовців з ушкодженнями та захворюваннями щелепно-лицевої ділянки.

Для статистичної обробки отриманих результатів використовували критерії χ^2 - Пірсона і t - Стьюдента [2].

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

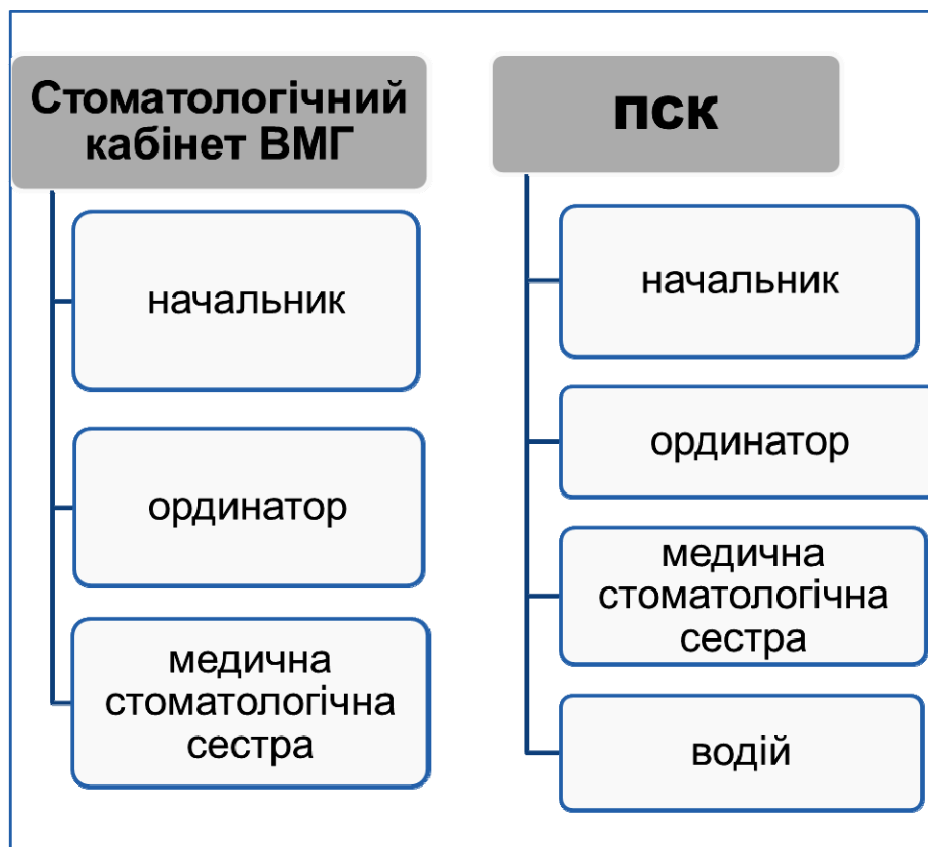
Установлено, що в Україні, в умовах військової агресії на території Донецької та Луганської областей, впроваджені суттєві зміни в системі організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям.

Надання допомоги щелепно-лицевим пораненим проводиться в загальній структурі лікувально-евакуаційних заходів медичної служби Збройних Сил України, в тому числі і штатними лікарями-стоматологами. Спеціалізоване лікування таких поранених проводиться в профільних клініках щелепно-лицевої хірургії та стоматології військово-медичних клінічних центрів (Київ, Одеса, Львів, Харків, Вінниця) та стоматологічних відділеннях госпіталів (Чернігів, Дніпро, Полтава, Миколаїв тощо). Глибокий аналіз стану організації допомоги військовослужбовцям з бойовими ушкодженнями щелепно-лицевої ділянки буде представлений у наших публікаціях.

У цій роботі представлений аналіз організації медичної допомоги військовослужбовцям з хворобами органів порожнини рота, тобто стоматологічними захворюваннями. Слід зазначити, що надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям здійснюється на фоні вкрай високої стоматологічної захворюваності серед особового складу підрозділів. Тому значне навантаження покладено на штатних лікарів-стоматологів бригад, які дуже часто проводять лікування військовослужбовців у складних польових умовах під час проведення ООС на сході України. Часто ця допомога надається в скороченому обсязі, тобто у вигляді невідкладної стоматологічної.

Основне навантаження з надання стоматологічної допомоги покладене на стоматологічну службу військових мобільних госпіталів (ВМГ), уведених безпосередньо в зону проведення ООС на територію Донецької та Луганської областей. До складу цих госпіталів уведені пересувні

стоматологічні кабінети (ПСК), що дозволило суттєво покращити якість стоматологічної допомоги військовослужбовцям та наблизити її до місць розгортання бойових підрозділів. Науково обґрунтовано посилення штатної стоматологічної складової ВМГ (рис.).

Організаційно-штатна структура стоматологічної служби ВМГ

Станом на сьогодні в зоні проведення ООС створена та успішно функціонує нова модель надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям, яка представлена мережею стаціонарних та пересувних (мобільних) кабінетів. Залежно від особливостей функціонування, забезпечення та обсягу допомоги пораненим та стоматологічним хворим, зазначена модель передбачає розподіл залучених в ООС стоматологічних кабінетів на 3 типи, з робочою назвою «категорії», оскільки терміни «рівень» або «етап» для амбулаторних закладів первинної ланки є, на нашу думку, некоректними (табл.1).

У стоматологічних відділеннях військових госпіталів та профільних клініках військово-медичних клінічних центрів стоматологічна допомога військовослужбовцям надається в повному обсязі, в тому числі й ортопедична. Значна увага приділяється стоматологічним заходам у комплексі медичної реабілітації війсь-

ковослужбовців із числа учасників бойових дій на сході України.

Безумовно, вітчизняна військова стоматологія потребує подальшого удосконалення. Реальним напрямком покращення рівня стоматологічної допомоги військовослужбовцям є наближення до стандартів НАТО, що є одним з ключових державних завдань у сфері покращення обороноздатності України.

Стоматологічній допомозі, як складовій медичного забезпечення військ, в арміях країн НАТО приділяється значна увага. Саме тому, на нашу думку, наближення військової стоматології України до євроатлантичних стандартів є серйозним інструментом подальшого удосконалення стоматологічної допомоги військовослужбовцям. При цьому слід враховувати й набутий вітчизняними фахівцями досвід при проведенні АТО/ООС на сході України.

Таблиця 1

Модель стоматологічного забезпечення військовослужбовців у зоні ООС

Категорія	Підрозділ	Обсяг допомоги			
		терапевтична стоматологічна	хірургічна стоматологічна	медична допомога пораненим із щелепно-лицевим пораненням	стаціонарне лікування
III категорія	СтК медрбр	У скороченому обсязі	За невідкладними показами	I лікарська (I рівень)	-
II категорія	ПСК	У повному обсязі	Амбулаторна в повному обсязі	I лікарська (I рівень)	-
I категорія	СтК ВМГ	У повному обсязі	Амбулаторна в повному обсязі + стаціонарна	Кваліфікована (II рівень)	до 10 діб

Серед усіх медичних стандартів євроатлантичного альянсу слід виділити три, що безпосередньо стосуються стоматологічного забезпечення військовослужбовців. Усі стандарти передбачають використання сил та засобів у зоні проведення воєнних дій (якою є ООС на території Донецької та Луганської областей).

Перший із них – профілактичний, або STANAG 2466 "Стандарти стоматологічного здоров'я військовослужбовців і система класифікації стоматологічного здоров'я" (Dental Fitness Standards for Military Personnel and a Dental Fitness Classification System). Установлено, що в арміях країн НАТО впроваджена система комплексної профілактики стоматологічної захворюваності серед військовослужбовців. Система планових стоматологічних обстежень, профілактичних заходів та єдиних стандартизованих програм лікування унеможливує потрапляння військовослужбовців з гострими формами

стоматологічних захворювань у зону проведення воєнних дій. Цей стандарт містить єдину класифікацію стоматологічного здоров'я військовослужбовців, що передбачає 4 групи або класи.

Аналізуючи ситуацію, слід зазначити, що, на жаль, в Україні згорнуті програми стоматологічної профілактики як на рівні держави, так і в системі ЗСУ. Відмічається чітка тенденція до збільшення рівня стоматологічної захворюваності серед військовослужбовців в особливий період, що свідчить про низьку якість проведення військово-лікарської експертизи.

У рамках євроатлантичної підготовки нами розроблена комплексна програма профілактики стоматологічних захворювань у Збройних силах України [4]. Ця програма містить перелік заходів, спрямованих на покращення стоматологічного здоров'я військовослужбовців та адаптовану до відповідного стандарту НАТО класифікацію (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація стоматологічного здоров'я військовослужбовців у країнах НАТО

DENTAL FITNESS CLASS 1	не потребують стоматологічного лікування
DENTAL FITNESS CLASS 2	існуючий стан стоматологічного статусу з великою ймовірністю не призведе до розвитку гострих ХОПР протягом 12 місяців
DENTAL FITNESS CLASS 3	Може призвести до розвитку (або загострення) ХОПР протягом 12 місяців або незавершене стоматологічне лікування (тимчасова пломба, тимчасова ортопедична конструкція тощо)
DENTAL FITNESS CLASS 4	потребують постійного диспансерного спостереження, мають невизначений стоматологічний статус, потребують більш глибокого обстеження

Ключовим є STANAG 2453 AMedP-35 "Обсяг стоматологічного та щелепно-лицевого лікування на ролях 1-3" (The Extent of Dental And Maxillofacial Treatment at Role 1-3), який визначає кадрове, матеріально-технічне забезпе-

чення та обсяг медичної допомоги військовослужбовцям зі стоматологічними захворюваннями та пораненнями щелепно-лицевої ділянки на трьох рівнях (ролях), що розгортаються в зоні проведення воєнних дій. Модульний підхід, що є

основою зазначеного стандарту, ґрунтується на неподільній функціональній сукупності сил та засобів, яку обирають відповідно до особливостей завдання й оперативних вимог.

Для адаптації стоматологічної служби ЗС України до зазначеного стандарту НАТО слід звернути увагу на кілька суттєвих відмінностей у системі вітчизняної організації стоматологічної допомоги в зоні ведення бойових дій: кадрового забезпечення, обсягу допомоги та комплектно-табельного оснащення.

Кадрову складову зазначеного стандарту в Україні можливо забезпечити. Відмінності в рівні підготовки деяких фахівців не є суттєвими (табл.3). Так, рівню професійної підготовки дентального офіцера (DO) та орального хірурга (OS) відповідає вітчизняний лікар-стоматолог (загального профілю). В Україні відсутні щелепно-лицеві хірурги (OMFS), але хірурги-стоматологи стаціонарних профільних клінік (цивільних і військових) успішно лікують щелепно-лицевих поранених.

Таблиця 3

Кадровий склад стоматологічної служби НАТО (Role1 – Role3)

Назва фаху	Код	Вимоги
Стоматологічний офіцер (лікар-стоматолог)	DO	Особа, яка має національну ліцензію та освіту для надання стоматологічної допомоги та/або оральної хірургії
Оральний хірург (хірург-стоматолог)	OS	Особа, яка має національну ліцензію та освіту для надання допомоги а галузі оральної хірургії
Щелепно-лицевий хірург	OMFS	Особа, яка має національну ліцензію та освіту для надання допомоги а галузі щелепно-лицевої хірургії
Асистент стоматолога	DA	Особа, яка має національну ліцензію та освіту та має право асистувати стоматологу
Асистент щелепно-лицевого хірурга	SA	Особа, яка, відповідно до національної ліцензії та освіти, має право асистувати щелепно-лицевому хірургу

Розподіл стоматологічних фахівців на різних рівнях надання допомоги був урахований при організації лікувально-евакуаційних заходів у зоні проведення ООС і, в цілому, відповідає STANAG 2453 AMedP-35.

Слід зазначити, що при проведенні ООС польові госпіталі (Role 3) не розгорталися. Їх

функцію виконують ВМКЦ Північного регіону (Харків) та військовий госпіталь (Дніпро).

Важливою складовою STANAG 2453 AMedP-35 є обсяг стоматологічної допомоги на різних рівнях її надання (табл. 4) та комплектно-табельне оснащення для її надання (табл. 5).

Таблиця 4

Обсяг стоматологічної допомоги в НАТО (Role 1-Role 3)

Рівень	Де надається	Вид допомоги	Хто надає
Role 1	батальйон-бригада	Невідкладна стоматологічна	DO/OS DA
Role 2	мобільний госпіталь	Первинна стоматологічна	DO/OS DA
		Оральна хірургія	DO/OS DA/SA
Role 3	польовий госпіталь	Вторинна стоматологічна	DO DA
		Щелепно-лицева хірургія	OMFS/OS SA

Модульне оснащення стоматологічної допомоги НАТО

Модуль	Рівень	В Україні (комплект)
Emergency dental care (невідкладна стоматологічна допомога);	Role 1	-
Primary dental care (первинна стоматологічна допомога);	Role 2	ЗВ
Dental alveolar surgery (стоматологічна альвеолярна хірургія);	Role 2	ЗВ (частково)
Secondary dental care (вторинна стоматологічна допомога);	Role 3	-
Oro-maxillofacial (OMF) surgery (щелепно-лицьова хірургія)	Role 3	НЦ

Відповідно до цього стандарту НАТО, на рівні 1 надається невідкладна стоматологічна допомога. Обсяг цієї допомоги в Україні потребує уточнення. У рамках імплементації до євроатлантичних стандартів нами розроблені локальні клінічні протоколи, що відповідають 3 рівням надання стоматологічної допомоги в зоні проведення ООС [3].

Для адаптації до стандарту НАТО ми змушені суттєво змінювати вміст існуючого комплектно-табельного оснащення та створювати нові сучасні комплекти (модулі). Існуючі ж вітчизняні комплекти ЗВ (зуболікарський) та НЦ (набір щелеповий) лише частково відповідають 5 натівським модулям.

Третій стоматологічний стандарт – STANAG 2464 AMedP-3.1 "Військова судово-стоматологічна ідентифікація" (Military Forensic Dental Identification) передбачає участь стоматолога в процесі судово-медичної експертизи та наголошує на сучасних міжнародно визнаних протоколах та процедурах ідентифікації особи шляхом дослідження останків ротової порожнини.

В Україні для виконання вимог зазначеного стандарту необхідно впроваджувати законодавчі зміни для можливого допуску військових стоматологів до процесу судово-медичної експертизи в зоні ведення бойових дій.

Для створення єдиної електронної бази ортопантограм усіх військовослужбовців, у перспективі, необхідно оснастити всі госпіталі і ВМКЦ сучасним цифровим стоматологічним рентгенобладнанням. Це забезпечить не лише реалізацію прямого призначення STANAG 2464 AMedP-3.1, а й значно підвищить клініко-діагностичні можливості військових стоматологічних підрозділів в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Установлено, що удосконалено існуючу модель надання стоматологічної допомоги військовослужбовцям ЗСУ в зоні проведення ООС шляхом кадрового посилення стоматологічних кабінетів ВМГ та введення до їх складу штатних мобільних стоматологічних комплексів, що дозволило підвищити ефективність цієї допомоги та розширити доступність її для особового складу підрозділів, задіяних у бойових діях на території Донецької та Луганської областей.

2. Основним напрямком щодо удосконалення військової стоматології в Україні є наближення всіх аспектів її діяльності до відповідних стандартів НАТО, з урахуванням власного, набутого в ході проведення АТО/ООС досвіду.

3. Розроблена, з урахуванням відповідного стандарту НАТО, «Програма стоматологічного здоров'я військовослужбовців ЗСУ» спрямована на зниження стоматологічної захворюваності серед особового складу ЗСУ. Класифікація стану стоматологічного здоров'я, створена в рамках цієї програми, має забезпечити якісне комплектування українських підрозділів, які будуть залучатися до зони проведення бойових дій.

4. Обґрунтовано обсяг стоматологічної допомоги військовослужбовцям у зоні проведення бойових дій, з урахуванням набутого бойового досвіду в зоні ООС та стандартів НАТО. Розроблені та адаптовані до реальних умов проведення бойових дій на сході України, з урахуванням відповідного євроатлантичного стандарту, локальні клінічні протоколи стоматологічної допомоги військовослужбовцям.

5. Потребують створення нові комплекти для надання стоматологічної допомоги в зоні проведення бойових дій, які б урахували стандарти НАТО та мають забезпечити сучасний рівень стоматологічної допомоги військовослужбовцям.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрій Загороднюк. Ми з НАТО нарешті дійшли єдиного бачення наших реформ оборонної сфери. *Укр. тиждень*. 2016. 29 трав. (№ 21). С. 23-24.
2. Бадюк М. І., Ярош Т. В. Основні шляхи досліджень у військовій медицині. Київ: УВМА, 2011. 292 с.
3. Коваленко В. В., Лищишин М. З. Організація та обсяг стоматологічної допомоги військовослужбовцям в зоні проведення бойових дій (на досвіді проведення АТО) з урахуванням стандартів НАТО. Київ: УВМА, 2017. 36 с.
4. Лихота А. М., Коваленко В. В., Лищишин М. З. Нова модель організації стоматологічної допомоги військовослужбовцям під час збройного конфлікту. *Військова медицина України*. 2016. Т. 16, № 2. С. 65-69.
5. Лищишин М. З. Програма комплексної профілактики стоматологічних захворювань у військовослужбовців Збройних сил України. *Військова медицина України*. 2016. Т. 17, № 3. С. 27-31.
6. Ляшенко О. О., Рудинський О. В., Печиборщ В. П. Аналіз певних недоліків в організації медичного забезпечення військ (сил), що мають суттєвий вплив на величину та структуру санітарних втрат в ході ведення антитерористичної операції. *Наука і практика*. 2015. № 1-2. С. 27-35
7. Медичне забезпечення Збройних Сил України в антитерористичній операції: досвід та напрямки його удосконалення / В. Л. Савицький, та ін. *Військова медицина України*. 2015. Т. 15, № 1. С. 5-11. DOI: [https://doi.org/10.34169/2414-0651.2014.2\(2\).25-29](https://doi.org/10.34169/2414-0651.2014.2(2).25-29)
8. Стан стоматологічної допомоги військовослужбовцям в зоні проведення антитерористичної операції на сході України / А. М. Лихота та ін. *Військова медицина України*. 2015. Т. 15, № 1. С. 30-35. DOI: <https://doi.org/10.26779/2522-1396.2019.09.22>
9. Федірко І. В., Козловський С. М., Шмідт П. А. Комбіновані вогнепальні поранення щелепно-лицевої ділянки в зоні проведення антитерористичної операції на сході України. *Тактика лікування. Наука і практика*. 2017. № 1-2. С. 51-57.
10. NATO Principles and Policies of Medical Support: MC 0326/3. 2011. 26 p.
11. NATO Standard AJP-4.10. Allied joint doctrine for medical support. Edition B Version 1. May 2015/North atlantic treaty organization allied joint publication: NATO Standardization OfficeE (NSO) © NATO/OTAN. 170 p. DOI: <https://doi.org/10.21236/ada614619>
12. STANAG 2453 / AMedP-3.5: The Extent of Dental And Maxillo-facial Treatment at Role 1-3). 2017. 148 p.
13. STANAG 2464/ AMedP-31: Military forensic dental identification. 2014. 88 p.
14. STANAG 2466/ AMedP-4.4: Dental Fitness Standards for Military Personnel and a Dental Fitness Classification System. 2014. 112 p.
15. STANAG 2549 / AMedP-2.4: Emergency care in the operational environment. 2011. 348 p.

REFERENCES

1. Zagorodniuk A. [We together with NATO have finally achieved a coherence as for our reforms in defense sphere]. *Ukrainskyi tyzhden*. 2016 may 29; 21:23-24. Ukrainian.
2. Badiuk MI, Yarosh TV. [Main ways of research in military medicine]. Kyiv: UVMA; 2011. Ukrainian.
3. Kovalenko VV, Lyshchyshyn MZ. [Arrangement and scope of dental care to military personnel in war-fighting area (based on ATO (anti-terrorist operation) experience) in accordance with NATO standards]. Kyiv: UVMA; 2017. Ukrainian.
4. Likhota AM, Kovalenko VV, Lyshchyshyn MZ. [A new model of dental care arrangement for military personnel during armed conflict]. *Viiskova medytsyna Ukrainy*. 2016;16(2):65-69. Ukrainian.
5. Lyshchyshyn MZ. [The program of integrated prevention of dental diseases among military personnel of the Armed Forces of Ukraine]. *Viiskova medytsyna Ukrainy*. 2016;17(3):27-31. Ukrainian.
6. Liashenko OO, Rudynskiy OV, Pechyborshch VP. [Defect analysis of medical organization of forces which have the maintaining influence on amount and structure of sanitary losses during the antiterrorist operation]. *Nauka i praktyka*. 2015;1-2:27-35. Ukrainian.
7. Savytskyi VL, Maidaniuk VP, Vlasenko OM, et al. [Medical care of the Armed Forces of Ukraine in the anti-terrorist operation: experience and directions of its improvement]. *Viiskova medytsyna Ukrainy*. 2015;15(1):5-11. Ukrainian. doi: [https://doi.org/10.34169/2414-0651.2014.2\(2\).25-29](https://doi.org/10.34169/2414-0651.2014.2(2).25-29)
8. Likhota AM, Kovalenko VV, Lyshchyshyn MZ, Fedirko IV. [Status of dental care for military personnel in the area of anti-terrorist operation in the East of Ukraine]. *Viiskova medytsyna Ukrainy*. 2015;15(1):30-35. Ukrainian. doi: <https://doi.org/10.26779/2522-1396.2019.09.22>
9. Fedirko IV, Kozlovskiy SM, Shmidt PA. [Combined gunshot wounds injuries of maxillofacial area in the area of anti-terrorist operation in the East of Ukraine. Tactics of treatment]. *Nauka i praktyka*. 2017;1-2:51-57. Ukrainian.
10. NATO Principles and Policies of Medical Support: MC 0326/3; 2011. p. 26/
11. NATO Standard AJP-4.10. Allied joint doctrine for medical support. Edition B Version 1. May 2015/North atlantic treaty organization allied joint publication: NATO Standardization OfficeE (NSO) © NATO/OTAN; 2015. p. 170 doi: <https://doi.org/10.21236/ada614619>

12. STANAG 2453/AMedP-3.5: The Extent of Dental And Maxillo-facial Treatment at Role 1-3); 2017. p. 148.

13. STANAG 2464/AMedP-31: Military forensic dental identification; 2014. p. 88.

14. STANAG 2466/AMedP-4.4: Dental Fitness Standards for Military Personnel and a Dental Fitness Classification System; 2014. p. 112.

15. STANAG 2549/AMedP-2.4: Emergency care in the operational environment; 2011. p. 348.

Стаття надійшла до редакції
20.10.2019

